

ABDURAHMON JOMIY LINGVISTIK QARASHLARINING “FAVOIDU-Z-ZIYOIYA”DA AKS ETISHI

Zokirov Hikmatilloh

Yangi asr univeristeti magistr

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk mutafakkir, nafosat va til ilmining yirik namoyandasi Abdurahmon Jomiyning lingvistik qarashlari “Favoidu-z-ziyoia” asari misolida tahlil qilinadi. Asar tarkibidagi morfologik, sintaktik va semantik asoslar Jomiy lingvistik merosi bilan qiyoslab o‘rganilib, undagi grammatik mezonlar, lug‘aviy tamoyillar va balog‘at elementlarining o‘zaro uyg‘unligi ilmiy asosda bayon qilinadi. Tadqiqotda zamonaviy arabshunoslik nazariyalari, kognitiv lingvistika, pragmatika va struktural tahlil asosida asarning lingvistik qimmati ochib berildi. Maqola Jomiy asarlarining tilshunoslikdagi o‘rni, arab grammatik an‘analari va ularning rivoji nuqtai nazaridan yangi ilmiy xulosalarni taqdim etadi.

Kalit so‘zlar: Abdurahmon Jomiy, Favoidu-z-ziyoia, arab tilshunosligi, sarf, nahv, balog‘at, lingvistik meros, semantika, sintaksis, grammatik tizim, klassik filologiya.

ОТРАЖЕНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ АБДУРАХМАНА ДЖАМИ В “FAVOIDU-Z-ZIYA”

Аннотация: В этой статье будут проанализированы лингвистические взгляды великого мыслителя, утонченного и крупного деятеля языкознания Абдурахмана Джами на примере работы “Фавоид-з-Зия”. Морфологические, синтаксические и семантические основы, содержащиеся в работе, исследуются в сравнении с общим языковым наследием, в котором на научной основе излагается взаимосвязь грамматических критериев, словарных принципов и элементов зрелости. Исследование выявило лингвистическую ценность работы на основе современных теорий арабистики, когнитивной лингвистики, прагматики и структурного анализа. В статье представлены новые научные выводы с точки зрения места произведений Джами в лингвистике, арабской грамматической традиции и их развития.

Ключевые слова: Абдурахман Джами, Favoidu-Z-Ziya, арабская Лингвистика, сарф, нахв, половое созревание, лингвистическое наследие, семантика, синтаксис, грамматическая система, классическая филология.

ABDURAHMAN JAMI'S LINGUISTIC VIEWS ARE REFLECTED IN THE "FAVOIDU-Z-ZIYOIYA"

Annotation: This article analyzes the linguistic views of the great thinker, a great figure of elegance and language science Abdurahman Jami on the example of the work “Favoidu-z-ziyoia”. The morphological, syntactic and semantic foundations of the composition of the work are studied in comparison with the linguistic heritage of Jami, and the combination of

grammatical criteria, vocabulary principles and elements of puberty in it is described on a scientific basis. The study revealed the linguistic value of the work based on theories of modern Arabic studies, cognitive linguistics, pragmatics and structural analysis. The article presents new scientific conclusions from the point of view of the role of Jami's works in linguistics, Arabic grammatical traditions and their development.

Keywords: *Abdurahman Jami, Favoidu-z-ziyoiya, Arabic linguistics, sarf, nahv, puberty, linguistic heritage, semantics, syntax, grammatical system, classical philology.*

KIRISH

Markaziy Osiyo ilmiy-madaniy merosida Abdurahmon Jomiy nafaqat tasavvuf va adabiyot, balki tilshunoslik borasida ham ulkan iz qoldirgan allomalardandir. U o‘z davrida arab va fors tilshunosligi rivojiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan, grammatik me’yorlarni tartibga solgan, balog‘at va lug‘at ilmini boyitgan mutafakkir sifatida e’tirof etiladi. Jomiyning “Favoidu-z-ziyoiya” asari esa uning lingvistik qarashlarining eng puxta namunasidir.

Abdurahmon Jomiy boshqa shorihlar singari, “Favoidu-z-ziyoiya” asarida o‘z so‘zini qisqa muqaddima bilan boshlaydi, unda u Alloh taoloni ulug‘lab, Uning Payg‘ambari, uning oilasi va sahobalariga salovot aytgandan so‘ng, ushbu sharhning xususiyatlarini bayon qiladi. So‘ngra u sharhni yozish maqsadini va unga qo‘ygan nomini matn muallifini zikr qilib, u uchun duo qilgandan keyin aytib o‘tad [7].

Muallif o‘z muhokamasini “kalom” so‘zining etimologiyasini o‘rganishdan boshlaydi. “Kalom” so‘zi “al-kalimatu” va “al-kalmu” masdarlaridan kelib chiqqan bo‘lib, “jarohatlash” ma’nosini anglatadi. “Kalima” haqidagi dastlabki muhokamadan so‘ng, Jomiy “Favoidu-z-ziyoiya” davomida qo‘llagan “vaḍ” tushunchasini kiritadi. Jomiyning fikricha, “vaḍ” bir narsani boshqa narsaga shunday nisbat berishki (ta’yin), har safar biri aytilganda va idrok etilganda (idrāk), ikkinchisi xayolga keladi. Biroq, “vaḍ”ni ma’nodan farqlash lozim: u shunchaki ma’no emas, balki aniqrog‘i ma’no berish jarayonidir. “Favoidu-z-ziyoiya”dagi “vaḍ”ga bag‘ishlangan bo‘lim juda qisqa – atigi bir necha satr – ammo bu tushuncha Jomiyning lingvistik qarashlariga asos bo‘lib, butun asar davomida unga ko‘p bor murojaat qilinadi.

Mazkur asar arab tili sarf va nahv tizimini chuqur yoritish bilan birga, til birliklarining semantik vazifalari, baholovchi kategoriyalar, maqtov va tahqir mazmunlarining grammatik ifodalanishini ham mufassal izohlaydi. Jomiy arab tilining sintaktik konstruksiyalari, stilistik imkoniyatlari va ma’no qatlamlari haqida betakror nazariy fikrlar bildirgan.

Bugungi kunda arab tilshunosligida kognitiv, pragmatik, funksional va kommunikativ yondashuvlar shakllanib ulgurgan bo‘lsa-da, Jomiyning qarashlari ushbu zamonaviy nazariyalar bilan uyg‘un keladi. Shu bois, “Favoidu-z-ziyoiya”ni qayta o‘rganish, undagi lingvistik qarashlarni tizimlashtirish va ularni bugungi ilmiy manzaraga tatbiq qilish dolzarb masalalardandir.

ASOSIY QISM

1. Abdurahmon Jomiyning lingvistik merosi: nazariy asoslar
 - Jomiy va Sharq grammatik an’analari

Jomiy arab tilshunosligi tarixidagi Basra va Kufa maktablari merosini chuqur o‘rgangan va ularning ilmiy an‘analarini o‘z asarlarida uyg‘unlashtirgan. U tilni faqat formal birliklar yig‘indisi sifatida emas, balki ma‘no, kontekst va ohang bilan bog‘liq murakkab tizim sifatida izohlagan [1].

Jomiy lug‘aviy ma‘no, grammatik shakl va stilistik vazifani bir butun deb qaraydi. Uningcha, so‘zning ma‘nosi kontekstda belgilanadi va bu o‘zgarish sintaktik qurilish bilan bevosita bog‘liq. Bu zamonaviy semantik-pragmatik nazariyalarning muhim tamoyillaridan biridir.

- Jomiyning tilga yondashuvida falsafiy asoslar

Jomiy tilni ma‘naviy mazmun tashuvchi vosita deb bilgan. Uning fikricha, til insonga Alloh tomonidan berilgan bilimni ifodalash quroli bo‘lib, bu qurolni bilish uchun grammatik me‘yorlar chuqur o‘rganilishi lozim.

U sarf, nahv, balog‘at va bayon fanlarini yagona linguistik tizim sifatida ko‘rgan. Bugungi kunda “ko‘p qatlamli lingvistika” deb ataladigan yondashuvning tarixiy ildizlari mana shu qarashlarda mujassam.

2. “Favoidu-z-ziyoia”ning umumiy tuzilishi va lingvistik mohiyati

- Asarning yaratilish maqsadi

“Favoidu-z-ziyoia” asari avvalo arab tili grammatikasini o‘rgatish uchun yaratilgan bo‘lsa-da, u nazariy va uslubiy jihatdan ham mukammal bo‘lib, semantik va retorik tasniflar bilan boyitilgan. Asar nafaqat qoidalar majmuasi, balki arab tili fikrlash tizimini ochib beruvchi ilmiy manbadir [2].

- Sarf tizimi talqini

Jomiy fe‘l turlarini nafaqat formal shakl, balki ma‘no va vazifaga ko‘ra tasniflaydi. U yangi fe‘l shakllarning ma‘no kengayishi, zamon kategoriyasining nisbiyligi, fe‘llarning sintaktik rollari haqida original g‘oyalar bildiradi.

Masalan, muzori’ fe‘lining davomiylik va zamon o‘rtasidagi farqlanishi haqidagi izohlar bugungi funksional lingvistika bilan hamohangdir [3].

- Nahv tizimi talqini

Jomiy gap tuzilishini faqat grammatik bog‘liqlik emas, balki ma‘no oqimining tashkil etuvchisi sifatida sharhlaydi. U muftado-xabar qurilishi, fe‘l-ism munosabatlari, ergash gaplarning semantik yukini chuqur tahlil qiladi.

Uning sintaktik yondashuvi bugungi kunda “kognitiv sintaksis” sifatida yuritiladigan yo‘nalishga yaqin bo‘lib, gap bo‘laklarining mantiqiy aloqasini asosiy o‘ringa qo‘yadi.

3. Jomiy lingvistik qarashlarining “Favoidu-z-ziyoia”da o‘z aksini topishi

- Lug‘aviy-semantik tasniflar

Asarda ma‘nodoshlik, zid ma‘nolilik, darajalilik, konnotativ ma‘no kabi konseptlar izchil izohlanadi. Jomiy ma‘noni uch darajaga bo‘ladi:

1. asl (lug‘aviy) ma‘no,
2. grammatik ma‘no,
3. uslubiy (balog‘iy) ma‘no.

Bu tasnif bugungi zamonaviy semantikaning uch qatlamli modeliga mos keladi [4].

- Maqto‘v va tahqir fe‘llari analizida Jomiyning yondashuvi

Asarda baholovchi fe’llar alohida tizim sifatida ko‘rib chiqiladi. Jomiyning fikricha, maqto‘v va tahqir ma’nolari nafaqat so‘zning lug‘aviy mazmunida, balki grammatik shakllanishda ham aks etadi. Masalan, kuchaytiruvchi shaxs qo‘shimchalari yoki sintaktik ta’kid konstruktsiyalari baholovchi ma’noni oshiradi.

Bu qarash hozirgi pragmatik semantikaning “evaluativ konstruktsiyalar” nazariyasi bilan uyg‘un keladi [5].

- Balog‘at va bayon unsurlarining grammatik tizimga tatbiqi

Jomiy nutqning fasohat va balog‘atini grammatik to‘g‘rilikdan ajratmaydi. Uningcha, nahv qoidasi nutqning balog‘atini ta’minlaydi. Shuning uchun “Favoidu-z-ziyoia”da har bir sintaktik qurilma balog‘at me’zonlari bilan bog‘langan holda sharhlanadi.

Bu yondashuv stilistika va sintaksisning uyg‘unlashgan ko‘rinishini yaratadi.

4. Asarning zamonaviy lingvistika bilan uyg‘unlik jihatlari

- Kognitiv lingvistika bilan bog‘liqlik

Jomiyning lingvistik qarashlarida ma’no va tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlik doimiy takrorlanadi. Bu esa uning asarlarini kognitiv lingvistika uchun muhim manbaga aylantiradi. Fe’l ma’nolarining darajalanishi, sintaktik birliklarning mantiqiy tartibi — barchasi kognitiv tahlil mezonlariga mos.

- Pragmatika elementlari

Baholovchi fe’llar, murojaat shakllari, ta’kidlovchi konstruktsiyalar, kontekstning ma’no yaratishdagi roli — ularning barchasi Jomiyda mustaqil pragmatik omillar sifatida ko‘rilgan.

- Zamonaviy arab tili ta’limidagi ahamiyati

Bugungi kunda “Favoidu-z-ziyoia” arab tili o‘rgatishda foydalanilayotgan muhim qo‘llanmalardan biri bo‘lib qolmoqda. Asarning aniq tasniflari, sodda sharhlari va izchil grammatik yondashuvi o‘quvchilar uchun qulay va ilmiy jihatdan ishonchli.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Tadqiqot asosida quyidagi ilmiy natijalarga erishildi:

1. Jomiyning lingvistik qarashlari “Favoidu-z-ziyoia”ning barcha qatlamida izchil aks etgan, xususan sarf, nahv va semantik tasniflarda.
2. Asardagi grammatik yondashuvlar zamonaviy lingvistika, xususan kognitiv semantika va pragmatika bilan uyg‘un keladi.
3. Jomiy baholovchi fe’llar (maqto‘v, tahqir)ni alohida lingvistik fenomen sifatida tahlil qilgan birinchi olimlardan biridir.
4. Asar o‘zbek va jahon arabshunosligi uchun hanuzgacha metodik va ilmiy qimmatini yo‘qotmagan.
5. Jomiyning tilga falsafiy yondashuvi bugungi zamonaviy lingvistika nazariyalariga ko‘plab tarixiy asoslar yaratgan.

XULOSA

“Favoidu-z-ziyoia” — Abdurahmon Jomiyning lingvistik qarashlarining eng yorqin ifodasidir. U nafaqat grammatik qo‘llanma, balki arab tilining semantik, sintaktik va stilistik qatlamlarini chuqur yorituvchi ilmiy manbadir. Jomiyning lingvistik yondashuvi bugungi tilshunoslik nazariyalari bilan uyg‘un keladi va ko‘plab zamonaviy ilmiy yo‘nalishlarga tarixiy asos yaratadi.

Asarning arab tili o‘qitishidagi ahamiyati, lingvistik izlanishlardagi o‘rni, baholovchi fe’llar tizimiga oid nazariy ishlanmalari uni bugungi ilmiy muhitda ham dolzarb manba sifatida qadrlashga asos bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Al-Hariri, M. Classical Arabic Linguistics Revisited. Dubai Academic Press, 2021.
2. Shodiev, N. Arab tili grammatikasi va uning tarixiy taraqqiyoti. Toshkent: Fan va ta’lim, 2022.
3. Al-Qattan, R. Modern Perspectives on Arabic Syntax. Beirut Research Center, 2023.
4. Aminova, M. Semantika va uning zamonaviy talqinlari. Samarqand davlat universiteti nashri, 2020.
5. Jalilov, D. Pragmatik lingvistika nazariyalari. Toshkent: Innovatsiya, 2021.
6. Ismoil ibni Mustafo ibni Mahmud (Kalanbavii turk – muallifi ta’liqote bar kitobi “Favoidu-z-ziyoia”-i Abdurrahmoni Чомӣ) // Kitobxonai millii Tojikiston [Elektronniy resurs]. – URL: <http://kmt.tj/ru/news/kalanba/> (Murojaat sanasi: 08.12.2024)